

УДК 903.4'18.02(477:282.247.314–192.2)“636”

ПОСЕЛЕННЯ БУЧАЧ-І ТА ЙОГО МІСЦЕ СЕРЕД ТРИПІЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІСТРОВ'Я

Яна ЯКОВИШИНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: jkovyshyna@ukr.net*

У статті розглянуто питання історії дослідження, хронології та локальної приналежності трипільського поселення Бучач-І на основі аналізу та співставлення матеріалів з розкопок, проведених у 1922, 1952 та 1987 рр.

Ключові слова: Бучач-І, заліщицька група, керамічний матеріал, орнаментация.

Трипільське поселення Бучач-І розташоване майже в центрі міста на горі Федір, на правому березі р. Стрипи, яка омиває його з півночі, заходу та півдня. При цьому утворюється помітне коліно за течією (рис. 1). Поселення є північно-західною межею пам'яток заліщицької групи¹. Матеріали з розкопок розпорошені по різних музеях та установах, що ускладнювало його опрацювання для дослідників. Окрім того, під час проведення тут перших розкопок склалося хибне враження щодо деяких матеріалів з поселення, його забудови, хронології, яке довгий час побутувало в літературі.

Пам'ятка відкрита керівником кафедри доісторичної археології та праісторії Львівського університету Л. Козловським, який проводив тут перші дослідження у 1922 р. Тоді Л. Козловському вдалося виявити рештки чотирьох заглиблених жител квадратної форми (4×4 м), зі стовповою конструкцією та печами, що склалися з плоских каменів середніх розмірів². За допомогою порівняння будови жител та поліхромно розписаного посуду він відніс пам'ятку до кошиловецької групи³.

Але, як виявилось пізніше, на пам'ятці є, як мінімум, два культурних шари, один з яких – верхній ранньослов'янський частково перекриває шар трипільля, а частково прорізає його в місцях заглиблених чотирикутних жител (рис. 2).

¹ *Виноградова Н. М.* Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета Трипольской культуры. – Кишинев, 1983. – С. 33.

² *Kozłowski L.* Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach i Buczaczu. – Lwow, 1930. – S. 42.

³ *Kozłowski L.* Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). – Lwow, 1924. – S. 136.

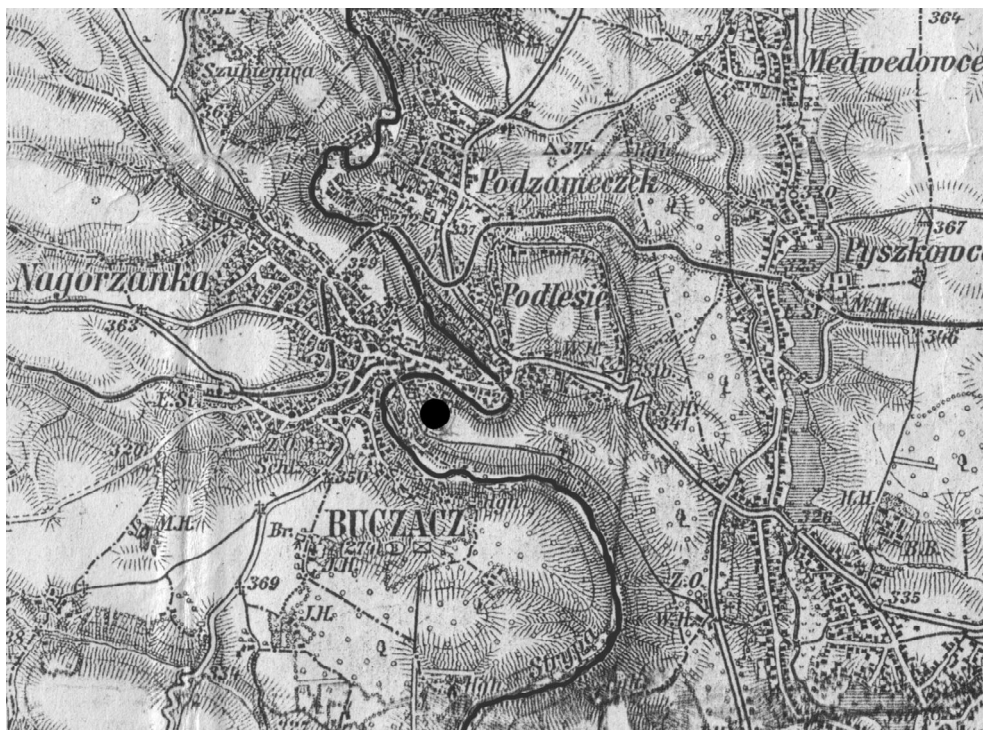

Рис. 1. Бучач-І. Карта розташування пам'ятки.
Fig. 1. Buczach-I. Map of situation of monument.

Л. Козловський витлумачив ранньослов'янські житла і печі-кам'янки як трипільські⁴. Він підкреслював різницю між кошиловецькими печами та бучацькими, які були вкопані в площадки⁵. Організовані Львівським історичним музеєм та відділом археології Інституту суспільних наук АН УРСР⁶ (зараз Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) розвідкові роботи велися тут 1952 р. під керівництвом І. Свєшнікова та В. Кравець⁷. Ними знайдено невелику кількість керамічного матеріалу, переважно неорнаментованого.

⁴ Ситник О. С. Поселення Бучач I та його місце серед трипільського масиву Подністров'я // Тези доповідей і повідомлень міжнародної конференції "Трипільська культура України" (до 100-річчя відкриття). – Львів, 1993. – С. 17.

⁵ Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna... – S. 148.

⁶ Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – Київ, 1981. – С. 238.

⁷ Кравець В. П. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье // КСИА АН УССР. – Киев, 1955. – С. 133–136.

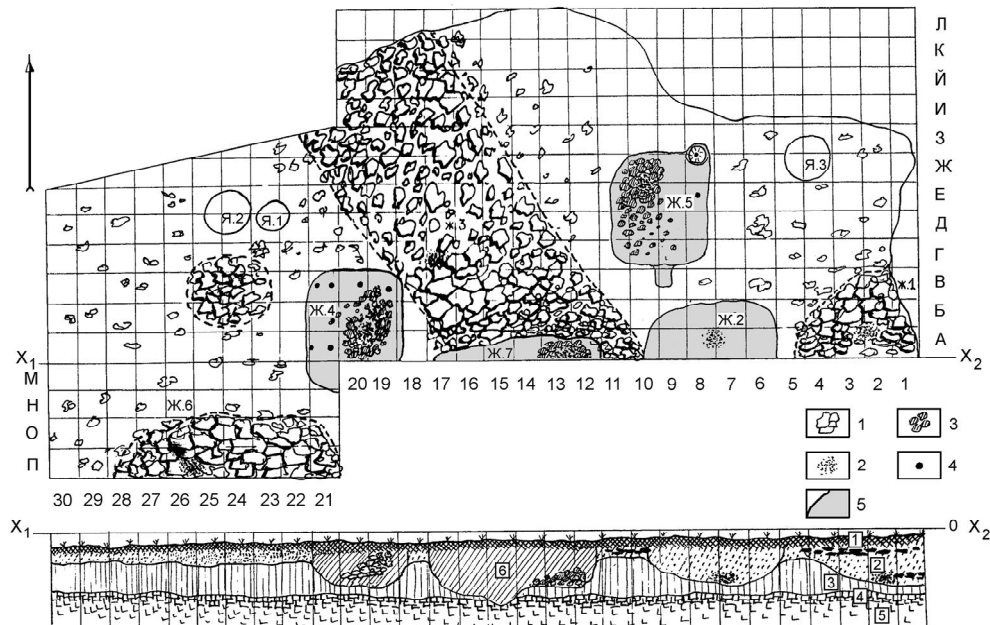

Рис. 2. План розкопу 1987 р. 1 – трипільські площадки; 2 – рештки слов'янських печей; 3, 5 – слов'янські житла; 4 – стовпові ямки.

Fig. 2. Plan of excavated area of 1987. 1 – Trypolian plains; 2 – remains of Slavic ovens; 3, 5 – Slavic dwellings; 4 – pillar's pits.

Зберігання матеріалів з поселення у різних музеях, часткова його публікація призвели до того, що після досліджень 1922 та 1952 рр. не існувало єдиної думки щодо хронології та культурної приналежності пам'ятки.

Перший дослідник Бучача Л. Козловський відніс пам'ятку до кошиловецької групи. О. Кандиба виокремлював у розписній кераміці Західної України заліщицьку фазу, яку відніс до кінця Кукутені А та співставив з Кукутені А-В. До першого періоду заліщицької фази він включає поселення типу Шипенці А, а до другої – пам'ятки власне заліщицького типу. До останнього увійшло 12 поселень: Васильківці, Вигнанка, Заліщики, Городниця над Дністром, Городниця над Збручем, Бучач, Пилипче, Більче-Золоте-Сад (нижній горизонт), Лишківці, Новосілка-Костюкова, Щитівці, Стрільківці (Л. Чикаленко теж виокремлює ці поселення в окрему групу⁸).

⁸ Чикаленко Л. Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки // Трипільська культура на Україні. – Київ, 1926. – С. 113–118.

Є. Кричевський, спираючись на праці Л. Козловського⁹, датував Бучач пізнім етапом трипільської культури)¹⁰. К. Маєвський відніс Бучач до заліщицької групи заліщицької фази, яка вміщує ще шипенецьку групу¹¹.

Після проведення розвідок у 1952 р. ситуація істотно не змінилася – думки дослідників не були однозначними. Ю. Захарук¹² та Т. Мовша віднесли Бучач до кошиловецької групи, яка завершує місцеву верхньодністровську лінію розвитку трипільських поселень з поліхромною керамікою заліщицької групи¹³. Середнім Трипільям етапу ВІІ продатувала Бучач Т. Пассек¹⁴. К. Черниш (за О. Кандибою) включала поселення до заліщицьких пам'яток¹⁵, пізніше віднесла подібні Бучачу трипільські поселення (Поливаний Яр-ІІ, Кліщів, Більче-Золоте-Сад-І) до шостого, передостаннього, ступеню середнього періоду, який назвала городницьким¹⁶.

Багато уваги приділила Бучачу Н. Виноградова. Вона співставила поселення із заліщицькою групою¹⁷. На основі аналізу мальованого орнаменту та його порівняння з матеріалами поселень Заліщики, Поливаний Яр-ІІ, Крутобородинці-І, Бабино, Більче-Золоте (нижній горизонт) вона встановила, що пам'ятка входить до заліщицької групи. У своїх висновках зазначала, що кераміка Бучача має багато спільних рис з керамікою Заліщиків та Поливаного Яру-ІІ¹⁸. Схожість тангетних та метопних схем орнаментаций грушеподібних посудин, покришок, кубків з Кліщева і розпису посуду із Заліщиків, Бучача, Поливаного Яру-ІІ, Капустинців, Блищанки (нижній трипільській горизонт) зазначають І. Заєць та С. Рижов¹⁹, хоча це поселення

⁹ Кричевский Е. Ю. О процессе исчезновения трипольской культуры // МИА. – Москва-Ленинград, 1941. – С. 258.

¹⁰ Кричевський Є. Ю. Про відносну хронологію пам'яток трипільської культури // Археологія. – Київ, 1950. – Т. 3. – С. 10.

¹¹ Majewski K. Studia nad kulturą trypiłską // Archeologia. – Wrocław, 1947. – I. – Tab. II.

¹² Захарук Ю. М. Пам'ятки кошиловецького типу // Археологія Української РСР. – Київ, 1971. – Т. 1. – Карта 5.

¹³ Мовша Т. Г. Поздний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР. – Киев, 1985. – С. 228.

¹⁴ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. – Москва, 1961. – С. 139.

¹⁵ Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднестровье. – Москва, 1962. – С. 71.

¹⁶ Черныш Е. К. Энеолит Молдавии и Правобережной Украины // Энеолит СССР. – Москва, 1982. – С. 205–206.

¹⁷ Виноградова Н. М. Трипільське поселення Заліщики на Дністрі // Археологія. – Київ, 1973. – № 8. – С. 68.

¹⁸ Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутського междуречья... – С. 32.

¹⁹ Заець І. І., Рижов С. Н. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. – Киев, 1992. – С. 156–157; Заець І. І. Вплив заліщицького варіанту трипільської

знаходиться на Південному Бузі, а не на Дністрі, де локалізовані пам'ятки заліщицької групи. У зв'язку з такими розбіжностями думок та підходів щодо визначення хронології та культурної приналежності пам'ятки особливу увагу привертає орнаментування посуду.

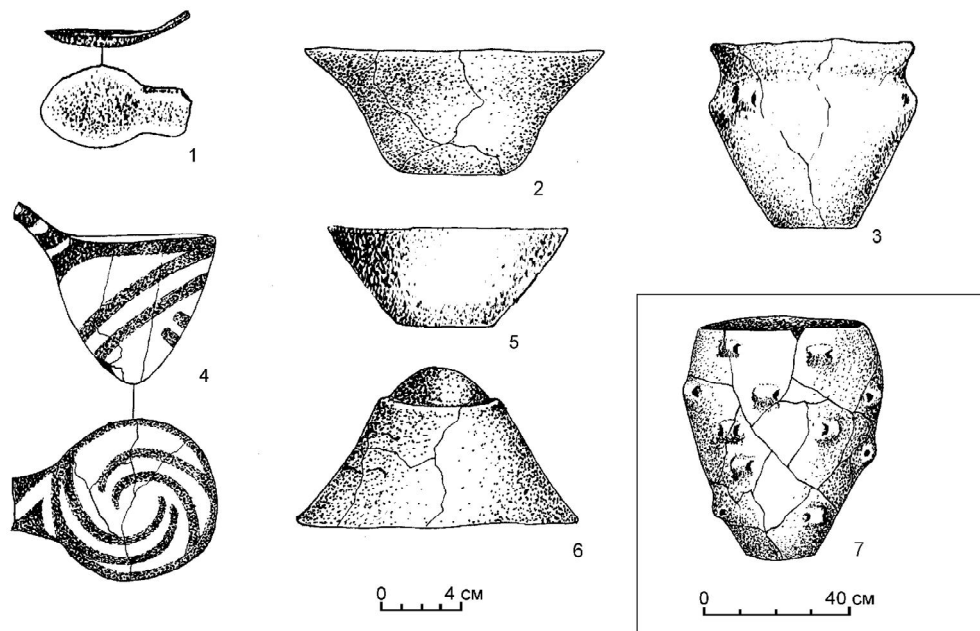

Рис. 3. Бучач-І. Керамічний матеріал з розкопок 1987 р.
Fig. 3. Buchach-I. Ceramic material from excavations from 1987.

Це пояснюється тим, що орнаментация, на відмінну від технології та форми, є надзвичайно динамічною, – дуже швидко реагує на будь-які зовнішні культурні впливи. Це надзвичайно важливий елемент традиційної культури Трипілля, вивчення якого дає інформацію про духовні засади трипільського населення. Він може слугувати і джерелом для уточнення хронологічних, територіальних, культурних реконструкцій.

Великий відсоток на поселенні складає і неорнаментований посуд, репрезентований величезною кількістю уламків, які різняться морфологічно та технологічно. Вони різні за ступенем випалу та вмістом домішок (від добре випалених, щільних до крихких, що псуються навіть при слабкій

культури на її розвиток у Середньому Побужжі // Матеріали археологічної конференції “Трипільське поселення Кошилівці Обоз”. – Заліщики, 1990. – С. 30.

механічній взаємодії). Важко говорити про функціональне призначення посуду, від якого zostалися ці уламки, але очевидно, що якісніший використовувався як кухонний, а товстостінний, з невеликими вушками – як тарний. Колір фрагментів так само найрізноманітніший – від світлого, жовтуватого, навіть палевого до червоного і темного цеглястого.

Розписний посуд в Бучачі складає абсолютну більшість (95%), решта (5%) припадає на кухонну кераміку з домішкою черепашки в тісті (матеріали розкопок 1922 та 1952 рр.)²⁰. Саме за цими даними характеризує Бучач Н. Бурдо у зведеній праці “Енциклопедія трипільської цивілізації”²¹. За даними розкопок 1987 р. неорнаментований посуд складає приблизно 35%, посуд із заглибленим (штамп, насічка) орнаментом – 2–3%, посуд розписний лише 60–62%²².

Орнамент посуду в трипільській культурі тісно пов’язаний з формою, з технологічними особливостями. Посудина та її декор складають єдине ціле²³. Поєднуючи орнамент, форму і технологію, дослідники виокремлюють типи посуду. При детальній класифікації типів простежується чітка стандартизація та масовість посуду на трипільських поселеннях, що говорить про значні потреби і високий розвиток технології виробництва.

За формою, пропорціями і розмірами колекція столової кераміки з розписом (за матеріалами розкопок 1922 та 1952 рр.) розчленовується на такі групи: кубки невеликих розмірів з бомбоподібним тулубом; грушоподібні посудини; шоломоподібні покритки з плоским або круглим верхом та відігнутими назовні вінцями, добре окресленими плічками і (у деяких випадках) вертикальними вушками; глибокі миски з широкими вінцями, на тулубі яких часто спостерігаються просвердлені вушка (це нова форма на поселеннях заліщицького варіанту); амфори з високими лійчастими вінцями, широкою горловиною, на плічках яких симетрично розташовані дві горизонтальні ручки, деякі у формі трубочок. Трубчасті ручки з’являються тут вперше, вони не характерні для трипільської культури, але зустрічаються ще на поселенні Городниця над Дністром (рис. 3).

Кухонна кераміка з черепашкою в тісті не відрізняється від посуду тієї ж групи Поливаного Яру²⁴. Вважається, що ця домішка є степовим впливом²⁵.

²⁰ *Виноградова Н. М.* Племена Дністровско-Прутського междуречья... – С. 32.

²¹ *Бурдо Н. Б.* Бучач // Енциклопедія трипільської цивілізації. – Київ, 2004. – С. 76.

²² *Ситник О. С., Ягодина М. О.* Нове трипільське поселення Бучач // Наукові записки Тернопільського краєзнавчого музею. – Тернопіль, 2003. – С. 38.

²³ *Цвек Е. В.* К проблеме изучения трипольского орнамента // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2007. – № 7. – С. 54.

²⁴ *Виноградова Н. М.* Племена Дністровско-Прутського междуречья... – С. 32.

²⁵ *Збенович В. Г.* Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. – Киев, 1974. – С. 142; *Дергачев В. А.* Памятники позднего триполья. – Кишинев, 1978. –

Саме товчена черепашка є матеріалом, що зв'язує глиняну масу та зменшує її осадок²⁶. Дискусійним залишається питання щодо ролі степових елементів у розвитку культури: чи була їх поява вирішальним фактором при переході від Кукутені А (Трипілля VI) до Кукутені А-В (Трипілля VI-VII). Більшість дослідників вважають, що поява степової кераміки з черепашкою не могла грати вирішальної ролі у трансформації мальованого посуду, до того ж очевидна спадковість поселень Трипілля VI-VII у керамічному матеріалі, тобто ці впливи були незначними і не супроводжувалися докорінними змінами у матеріальній культурі трипільських племен²⁷.

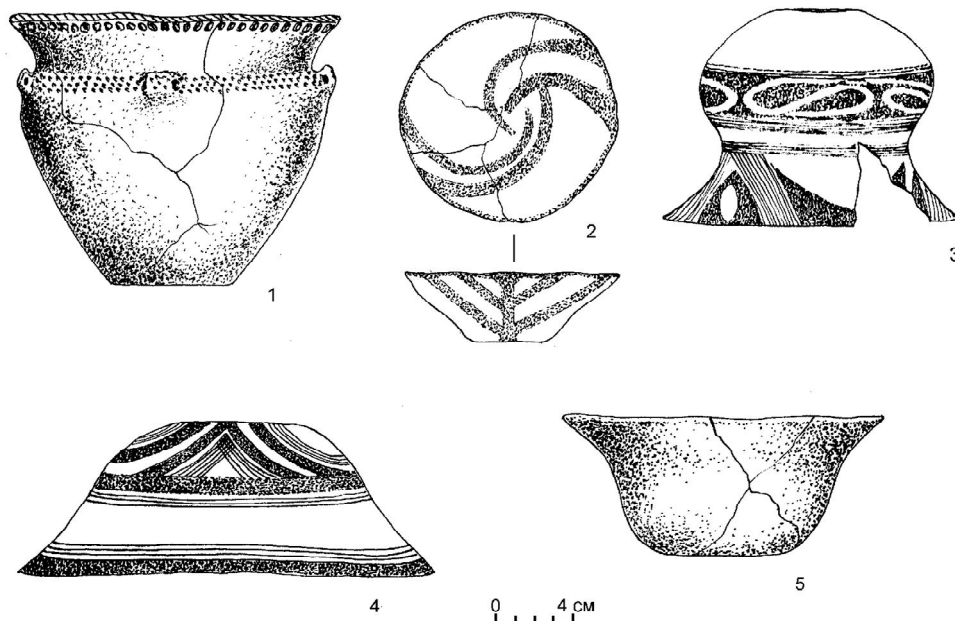

Рис. 4. Бучач-І. Керамічний матеріал з розкопок 1987 р.
Fig. 4. Buchach-I. Ceramic material from excavations from 1987.

Різноманітніше представлені форми посуду на матеріалах розкопок, проведених 1987 р. Крім вище окреслених груп посуду виділяються: конічні миски з різко розхиленими стінками; миски з опуклим бочком і відігнутими

С. 35, 100; *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, 1981. – С. 120.

²⁶ *Бибииков С. Н.* Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на Юго-Востоке Европы. – Москва-Ленинград, 1953. – С. 127.

²⁷ *Виноградова Н. М.* Племена Днестровско-Прутского междуречья... – С. 42.

вінцями; кубки різних розмірів з опуклим тулубом, широким горлом і ледь відігнутими назовні вінцями; мініатюрні кубки біконічної форми; мініатюрні тонкостінні зі сферичним тулубом кубки; конусоподібні черпаки; біноклеподібні посудини різних розмірів і пропорцій; ложки (повторний виріб із уламків посуду) (рис. 4)²⁸.

На поселенні посуд із заглибленим орнаментом репрезентовано невеликим відсотком уламків (3–4%), не найкращої якості з домішкою товченої черепашки. Заглиблений орнамент наносився по вінцях, шийці та плічках посудин. Найчастіше використовувались штампові наколи, насічки, паралельні лінії та наліпи. Але саме стилі розпису, завдяки своїй динамічності дозволяють найточніше датувати той чи інший комплекс.

Так, Н. Виноградова використовує запропонований І. Каменецьким метод датування за відсотковим співвідношенням, що базується на двох принципах: 1) відсоткове співвідношення типів масового матеріалу постійно змінюється з часом; 2) для кожного відрізка часу відсоткове співвідношення постійне для кожної певної пам'ятки (і для серії однорідних пам'яток)²⁹.

Отже, за Н. Виноградовою, на кераміці Бучача розпис вкриває 2/3 поверхні посуду, орнамент розподіляється на пояси. Нижче наведені риси, що характерні для матеріалів з розкопок 1922 та 1952 рр. Декілька посудин прикрашено у стилі α1 – вся поверхня вкрита білою фарбою; розпис виконується чорною фарбою; білі стрічки, що залишилися незафарбованими, заповнюються тонкими червоними лініями³⁰, на одній з яких зображено орнамент гірлянди. Цей мотив повторюється у стилі β1³¹. Великий відсоток посудин, як і у Заліщиках, прикрашається у стилі δ1, а саме 26% розписної кераміки – на білому тлі розпис виконується чорною та червоною фарбами³². Ще частіше зустрічається розпис у стилі δ1а (52%): малюнок нанесено червоною фарбою на білому тлі; чорна фарба з'являється вкрай рідко або зовсім не зустрічається. У стилі δ1 розписано кубок: у дві метопа, що розділені тонким діагональними лініями, вписано по “листку”. Подібну композицію ми спостерігаємо у Поливаному Яру. Манера виконання орнаментальних мотивів у стилі δ1а нагадує розпис на посудинах Трипілля ВІ³³.

²⁸ Ситник О. С., Ягодинська М. О. Нове трипільське поселення... – С. 36.

²⁹ Каменецкий И. С. Датировка слоев по процентному соотношению типов керамики // Археология и естественные науки. – Москва, 1970. – С. 22.

³⁰ Виноградова Н. М. Памятники переходного этапа Триполья VI-VII в Поднестровье // СА. – 1972. – № 1. – С. 54.

³¹ Там же. – С. 55.

³² Там же.

³³ Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутского междуречья... – С. 33.

Серед елементів орнаменту кераміки Бучача слід відмітити лабрис у волоті, трикутники, овали та пояски, паралельні чорні лінії, заштриховані зверху сіткою з тонких червоних ліній. Подібний орнамент з косою сіткою часто трапляється на пізньотрипільських поселеннях³⁴. Зрідка зустрічається розпис у стилі $\gamma 2в$ ³⁵ (тло натуральне або ж вкрите червонястим ангобом; білі лінійні стрічки чергуються з широкими чорними)³⁶.

За цими характеристиками Бучач потрапляє до групи поселень типу Заліщики та Городниця над Дністром. Це друга група (з трьох), що виділена Н. Виноградовою у заліщицькому варіанті на основі методу датування за відсотковим співвідношенням. В орнаментації розписної кераміки помітна зміна основних стилів – провідними стають ранні варіанти групи δ - $\delta 1$ та $\delta 1a$ (більше 50%). Група α зустрічається рідко (вийнятом є Заліщики – 22%). Вперше з'являються пізні орнаментальні стилі $\gamma 2в$ (відсутні в Заліщиках). Деякі зміни спостерігаються і у формах посуду – з'являються пізніші типи кубків та грушоподібних посудин³⁷.

Ці висновки не є остаточними, оскільки аналіз колекції кераміки, особливо її орнаменту ще не завершено. Після опрацювання значного масиву керамічного матеріалу з розкопок 1987 р. помітно різницю співвідношення орнаментованого посуду з неорнаментованим, але стилі розпису ті ж, що визначила Н. Виноградова на матеріалах розкопок 1922 та 1952 рр.

Майже на всіх зразках столової кераміки помітне обличкування з відмученої глини чи кольоровий ангоб переважно жовтуватого відтінку. В загальній масі домінує монохромний розпис (червона фарба) – 80% знайдених розмальованих уламків. Біхромний розпис (червона і коричнева фарби) складає 10–12% і поліхромний (чорна, коричнева, біла, червона фарби) – 8–10%.

Орнамент розміщений на посудинах в більшості випадків зонально-вертикальними стрічками і горизонтальними ділянками. Із характерних стилістичних композицій можна вичленити три групи варіацій, які мають більш-менш серійне вираження в матеріалі. До першої групи належать посудини із спіралеподібним орнаментом і концентричними кільцями, з'єднаними діагональними стрічками в 3–6 ліній. До другої групи входять посудини з орнаментом, головний мотив якого складають волоти, паралельні лінії, штриховані та залиті фарбою стрічки, що перехрещуються. Третя група

³⁴ Збеневич В. Г. Позднетрипольские племена... – С. 94.

³⁵ Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутского междуречья... – С. 33.

³⁶ Виноградова Н. М. Памятники переходного этапа Триполья... – С. 55.

³⁷ Виноградова Н. М. Племена Днестровско-Прутского междуречья... – С. 40.

Яна ЯКОВИШИНА

начиння має спрощений орнаментальний візерунок у вигляді ялинки, хреста, стилізованих фігур та різноманітних зигзагів³⁸.

Отже, поселення Бучач-I, безперечно, є однією з найяскравіших та найінформативніших пам'яток заліщицької групи. Можна сказати, що це одна з центральних пам'яток. Проведення аналізу орнаментальних мотивів кераміки поселення та їх порівняння з матеріалами інших пам'яток можуть дати нові результати. Велика кількість матеріалу, віднайденого на поселенні, дозволяє робити різні аналогічні дослідження, визначення місця пам'ятки всередині цієї групи, що можливо при умові опрацювання всього масиву кераміки.

SETTLEMENT BUCHACH-I AND ITS PLACE AMONG TRYPOLIAN MONUMENTS OF MIDDLE DNISTER REGION

Yana YAKOVYSHYNA

Ivan Franko National University of Lviv

Universytets'ka str., 1, Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: jkovyshyna@ukr.net

Issues of history of exploration, chronology and local features of Trypolian settlement Buchach-I are discussed at the article on the base of analysis and comparison of materials from excavations, carried out in 1922, 1952 and 1987.

Key words: Buchach-I, Zalischyts'ka group, ceramic material, ornamentation.

ПОСЕЛЕНИЕ БУЧАЧ-I И ЕГО МЕСТО СРЕДИ ТРИПОЛЬСКИХ ПАМЯТНИКОВ СРЕДНЕГО ПРИДНЕСТРОВЬЯ

Яна ЯКОВИШИНА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина

e-mail: jkovyshyna@ukr.net

В статье рассмотрено вопросы истории исследования, хронологи и локальной принадлежности трипольского поселения Бучач-I на основании анализа и сопоставления материалов раскопок, проведённых в 1922, 1952 и 1987 гг.

Ключевые слова: Бучач-I, залещицкая группа, керамический материал, орнаментация.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2008

Прийнята до друку 10.06.2008

---

³⁸ Ситник О. С., Ягодинська М. О. Нове трипільське поселення... – С. 39.